

ZBIORY

Czasopismo
Zakładu Narodowego im. Ossolińskich Z. 12
PL ISSN 1230-221X

ELŻBIETA BARAN

MONETY LEGNICKO-BRZESKIE W KOLEKCJI GABINETU NUMIZMATYCZNO-SFRAGISTYCZNEGO ZAKŁADU NARODOWEGO IM. OSSOLIŃSKICH

24–25 listopada 2000 r. w Muzeum Miedzi w Legnicy odbyła się konferencja naukowa „Silesia Numismatica Ducatus Lignicensis et Bregensis” poświęcona 325. rocznicy śmierci księcia Jerzego Wilhelma – ostatniego Piasta linii legnicko-brzeskiej.

Organizatorzy sesji postawili sobie za cel ukazanie produkcji menniczej, historii poszczególnych mennic i zaprezentowanie aktualnego stanu wiedzy na temat mennictwa Piastów legnicko-brzeskich. Zakres problematyki był więc szeroki – od spraw terytorialnych poprzez prawo mennicze, działalność poszczególnych mennic, tytulaturę emitentów i nowe znaleziska. Spotkanie było także okazją do przedstawienia numizmatycznych zasobów śląskich monet w czołowych ośrodkach muzealnych kraju¹.

Zbiór monet „legnicko-brzeskich...” w kolekcji Gabinetu Numizmatyczno-Sfragistycznego wrocławskiego Ossolineum liczy 183 egzemplarzy. Są to obiekty z okresu późnego średniowiecza z XIV i XV w. oraz monety nowożytne przypisane księstwu legnicko-brzesko-wołowskiemu pod panowaniem Piastów śląskich do roku 1657.

Na zbiór ten składają się monety o rodowodzie lwowskim i wrocławskim. W sytuacji rozdarcia kolekcji na część, która pozostała we Lwowie, i fragment zbioru, który znalazł się we Wrocławiu, trudno dzisiaj oszacować, jak wiele monet śląskich, w tym „legnicko-brzeskich...”, posiadało Ossolineum lwowskie.

Z dostępnych dokumentów² wynika, że moneta śląska nie występowała licznie w kolekcji numizmatycznej. Corocznie drukowane „Sprawozdania” ossolińskie nie uwzględniały podziału monety polskiej czy z Polską związanej ograni-

¹ Elżbieta Baran wygłosiła komunikat o historii i zasobach monet „legnicko-brzeskich” w kolekcji Gabinetu Numizmatyczno-Sfragistycznego ZNiO we Wrocławiu.

² „Sprawozdanie z czynności Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie” 1851–1912; „Inwentarz monet polskich” Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie (Rkps Ossol. 17103); „Księga wpływów Muzeum im. XX Lubomirskich we Lwowie” z lat 1925–1940 (Rkps Ossol. 17086).

czając się do sformułowań „monety polskie”, „monety nowożytnie”, „średniowieczne” czy „starożytnie” itp. Trudno też znaleźć cokolwiek o tej monecie w rozdziale „Sprawozdań” dotyczącym wykazu corocznych darów. „Lwowski Inwentarz monet polskich” przynosi jedynie informacje dotyczące emisji Bolesława I Wysokiego (1163–1201) pod numerami od 137 do 141, to jest 5 egzemplarzy. W „Księdze wpływów Muzeum ks. Lubomirskich” z lat 1925–1940 znajdują się dwie wzmianki odnoszące się do monet śląskich – florena Wacława I Legnickiego (1342–1364) pod nr 2575 i florena Bolka II Świdnickiego (1326–1368) pod nr 2574, oba zakupione od L. Pterzchały ze Lwowa w 1926 r.

Pomimo braku informacji o stanie monet śląskich we lwowskiej kolekcji Ossolineum we Lwowie posiadało znacznie większy zespół monet z tego obszaru, niż wynikałoby to z cytowanych tutaj dokumentów. Świadczy o tym fakt, że monety śląskie ze Lwowa dotarły do Wrocławia i po 1957 r., kiedy na nowo organizowano Gabinet Numizmatyczno-Sfragistyczny, przyszedł czas na ocenę zbioru lwowskiego. Moneta ta wypadła w niej najstabiliej, chociaż podkreślano, że floreny śląskie należą do cenniejszych monet lwowskich³. Nie została wtedy jednak podana liczba, choćby orientacyjna, która rzuciłaby światło na rozmiary zbioru lwowskiego w momencie jego przybycia do Wrocławia. Trzeba też liczyć się z kłopotami, które stwarza opisanie właściwych poszczególnym monetom śląskim metryk, gdyż w wielu przykładach nowo powstałe inwentarze monet polskich podają informacje typu: moneta „ze skarbu”, pomijając dalszą część ważnego przecież członu.

W latach 1990–1992 moneta śląska została opracowana w całości, część średniowieczna opublikowana w katalogu drukowanym w 1998 r.⁴, zawierającym 240 monet śląskich. Cały zbiór śląski z okresu średniowiecznego oraz z czasów zwierzchnictwa habsburskiego i panowanie pruskiego liczy 1886 egzemplarzy, z tego na monetę ze zbioru lwowskiego przypada 514 obiektów. Zbiór ten wyróżniają trzy elementy heraldyki Piastów śląskich: znak Henryka Brodatego (1201–1238) – półksiężyc (przepaska) z krzyżykiem, orzeł i szachownica. Pod względem ikonograficznym występują różne przedstawienia postaci panujących, ich herby rodowe oraz lokalni patroni świątyni.

183 średniowieczne monety „legnicko-brzeskie...”, w których 100 egzemplarzy pochodzi ze Lwowa, to zbiór bardzo rozproszony i mało reprezentatywny. Najstarsze z nich to floren Wacława I Legnickiego z XIV w. oraz piętnastowieczne halerze ks. legnickiego i ks. brzeskiego.

Floreny śląskie były naśladownictwem złotych monet florenckich, które począwszy od 1252 r. zyskały światową sławę bite w blisko 100 mennicach europejskich, od Hiszpanii po Węgry i Śląsk. Na awersie posiadają identyczną jak na monecie włoskiej lilię florencką – kwiat (flos, fiore), który występuje w nazwie

³ M. Haisig: *Gabinet Numizmatyczno-Sfragistyczny we wrocławskim Ossolineum*, „Złoty skarbca kultury” 1957 z. 1 (10) s. 188.

⁴ E. Baran: *Katalog monet polskich w zbiorach Zakładu Narodowego imienia Orszelińskich*, T. 1. *Średniowieczne monety polskie, śląskie i pomorskie*. Wrocław 1998.

miasta, daje także imię monetom „floreny”, „fiorini”, i do dziś pozostaje godłem Florencji. Jest to lilia gotycka o dwóch płatkach i dwóch umieszczonych między nimi szypułkach. Na stronie odwrotnej występuje św. Jan Chrzciciel, patron katedry i miasta – postać stojąca na wprost z nimbem wokół głowy, w płaszczu z sierści wielbłądziej i w pasie skórzanym wokół bioder. W lewej ręce trzyma krzyż w kształcie berła. Taki opis świętego, powszechnie czczonego w średniowieczu, znany jest z Ewangelii. Znaki mennicze na florenach umieszczano tuż przy głowie św. Jana w postaci małego godła – w przypadku florena Wacława I jest nim mały orzełek⁵ (il. 1).

Halerze księstwa legnickiego nieokreślonego emitenta z 1 połowy XV w. reprezentują monety z półpostacią św. Piotra z kluczem (il. 2) oraz monety ze skrzyżowanymi kluczami, na uchwytych których pojawiają się dwa różne znaki (il. 3 i 4).

Monety te są przykładem szeroko rozpowszechnionego kultu tego świętego w Europie łacińskiej. Legnica z kościołem parafialnym pod wezwaniem św. Piotra i Pawła stała się lokalnym ośrodkiem jego czci. Interesujące, że ikonografia wyobrażeń św. Piotra pozostała przez wieki prawie niezmieniona. Jest to brodata postać lub popiersie z kluczem w ręku albo same klucze. Twórców stempli inspirował bowiem najbardziej św. Piotr jako Klucznik, którego najważniejszą czynnością było otwarcie bramy niebieskiej⁶. Dodajmy także, że od 1453 r. godłem Legnicy jest Lew trzymający klucze, nawiązujący także poprzez klucze do postaci tego świętego. Herb ten został nadany miastu przez króla czeskiego Władysława Pogrobowca (1453–1457) i następnie zatwierdzony przez cesarza Fryderyka III (1452–1493).

Monety Ruperta II (1420–1431) to halerze lubińskie z Orłem dolnośląskim, który zamiast głowy ma Madonnę z Dzieciątkiem (herb Lubina) (il. 5). Kult maryjny w ikonografii średniowiecznej nie ma sobie równego. Wizerunek Madonny z Dzieciątkiem upowszechnił się w późniejszym średniowieczu. W Europie Środkowej to jednak przede wszystkim motyw epoki gotyku, kiedy w kościołach królowały „piękne Madonny”⁷. Na rewersach wszystkich przedstawionych tu XV-wiecznych obiektów księstwa legnickiego występuje Orzeł z przepaską i głową skierowaną w lewo. Półksiężyc (przepaska) na piersi Orła, z krzyżem lub bez, od czasów Henryka Pobożnego (1224–1241) stał się elementem wyróżniającym herb książąt dolnośląskich.

Mennictwo księstwa brzeskiego w naszej kolekcji to jeden typ halerza Ludwika II (1399–1436): w trójliściu tarcza herbowa z Orłem dolnośląskim i literami L-D-B na awersie oraz na stronie przeciwnej św. Jadwiga z modelem świątyni (il. 6). Polska w średniowieczu nie miała własnych świętych dynastycznych, którzy mogliby pełnić funkcje patronów kraju. Jedynie śląska linia Piastów uzyskała w XIII w. własną patronkę w osobie św. Jadwigi Śląskiej (1178/1180–1243), kanonizowanej w 1267 r. Kult jej miał jednak zasięg lokalny ograniczony do księstwa legnicko-brzeskiego. Św. Jadwiga na piętnastowiecznych halerzach bi-

⁵ R. Kiersnowski: *Pradzieje grosza*. Warszawa 1975 s. 86–87.

⁶ R. Kiersnowski: *Moneta w kulturze wieków średnich*. Warszawa 1988 s. 368.

⁷ *Ibidem*, s. 365.

tych w Brzegu z głową nakrytą welonem i otoczoną nimbem trzyma w ręku schematyczny model klasztoru, którego identyfikacja nie może budzić wątpliwości – jest to ufundowany przez nią kościół trzebnicki. Niewątpliwie jest to jedno z bardziej popularnych jej przedstawień, będących natchnieniem dla sztuki średniowiecza w malarstwie, rzeźbie i złotnictwie, wielokrotnie powielane także na nowożytnych drzeworytach, rzeźbach i malowidłach⁸. Monety te są pięknym przykładem pochwały władzy książęcej. O bogactwie, potędze i pobożności władców świadczą także wznoszone przez nich budowle⁹.

W zbiorze ossolińskim księstwo legnicko-brzesko-wołowskie nie może pretendować do zespołu różnorodnego i kompletnego. Stanowi zaledwie fragmenty poszczególnych emisji w ramach kolejnych emitentów. Są to monety:

- Fryderyka II (1505–1547)
- Joachima Fryderyka (1586–1602)
- Jana Chrystiana i Jerzego Rudolfa (1603–1621)
- Jana Chrystiana (1621–1639)
- Jerzego Rudolfa (1621–1652)
- Jerzego III, Ludwika IV i Chrystiana (1639) 1653–1663
- Jerzego III (1654–1664)
- Ludwika IV (1654–1663)
- Chrystiana (1654–1672)
- Ludwika, regentki 1673
- Jerzego Wilhelma (1672–1675)

Całość monet księstwa legnicko-brzesko-wołowskiego obejmuje 139 egzemplarzy, z tego 71 to monety ze Lwowa. Przeważają emisje drobne: grosiki, krajcary 3, 6, 15, 24-nominałowe, grosze, trojaki, ćwierćtalary, jeden talar oraz 1 i 1/2 talara okolicznościowego z okazji śmierci ostatniego Piastowicza.

Wśród nich występuje 3-krajcarowa klipa Jerzego Rudolfa z 1622 r. z Orłem z przepaską i krzyżykiem i 4-połową wczesnobarokową tarczą legnicko-brzeską (il. 7). Klipa nadaje monecie charakter pamiątkowy. Pierwotnie jednak odnosiła się do monety obłąkanej wykonanej w trudnych warunkach technicznych uniemożliwiających uzyskanie okrągłych krążków mennicznych. Nazwę swą wywodzi od szwedzkiego słowa klippa, co oznacza krajać, ciąć nożycami. Powszechniej monety w tej formie pojawiały się w Europie począwszy od XV w., głównie w Skandynawii i Niemczech. Liczne są także XVII-wieczne klipy śląskie.

Interesujący talar Jerzego III, Ludwika IV i Chrystiana z 1658 r. z trzema postaciami za stołem, w zbroi w typie rajtarskim i z owalną bogato zdobioną tarczą legnicko-brzeską jest wyrazem zamożności i gospodarności księstwa współrządzonego przez trzech braci (il. 8). Trzeba pamiętać, że Śląsk niedawno przecież otrząsnął się z wojny trzydziestoletniej, która toczyła się z przerwami na tych ziemiach do 1648 r. Moneta dobrze zaprojektowana stanowi przykład ele-

⁸ *Księga Jadwiżyńska. Międzynarodowe Sympozjum Naukowe: Święta Jadwiga w dziejach i kulturze Śląska. Wrocław-Trzebnica 21–23 września 1993 roku*, Wrocław 1995 s. 388–406.

⁹ Kiersnowski: *Monety...* s. 296.

ganckiego baroku. Widać to specjalnie w paradnych szatach i napsuszonych perukach trójki książąt, natomiast na rewersie w bogatej roślinnej ornamentyce tarczy zwieńczonej trzema klejnotami herbowymi¹⁰. Średniowiecznym wzorem dla tej monety jest denar Bolesława IV Kędzierzawego (1146–1173), na rewersie którego widnieją trzej książęta za schematycznie zarysowanym stołem pokrytym ornamentem (il. 9). Przykład tym bardziej godny uwagi, że znany jedynie z monet polskich. Ów motyw polski i śląski, zarazem piastowski manifestuje współwładztwo trzech braci¹¹.

Jerzy III, Ludwik IV i Chrystian w podobnym ujęciu występują także na 3 krajcarach z 1656 r. z tym, że egzemplarz ossoliński został pozłożony i to najpewniej w późniejszym okresie (XVII–XIX w.?) zgodnie z modą, kiedy numizmaty wykorzystywano jako przedmioty służące do ozdoby stroju. Na tego typu monetach spotykamy często przebite otwory, niegdyś noszone jako zawieszki lub naszywane na odzież. Dotykamy tu tematu związanego z pozaekonomicznymi funkcjami pieniądza występującego między innymi jako wotum lub w charakterze amuletów i talizmanów¹². Powyższy egzemplarz jest uszczerbiony w miejscu prawdopodobnej zawieszki (il. 10).

Osobną grupę numizmatów zajmują talary upamiętniające śmierć Jerzego Wilhelma w 1675 r. Pośmiertne monety i medale były rozdawane osobom uczestniczącym w ceremonii pogrzebowej. Zwyczaj ten znany w siedemnastowiecznej Rzeczypospolitej nieobcy był też na Śląsku¹³.

Ossoliński półtoratarowy egzemplarz przedstawia na awersie popiersie księcia 3/4 w prawo w bujnej peruce opadającej na ramiona, w charakterystycznym żabocie i zbroi opasanej płaszczem spiętym na ramionach. Wizerunek księcia najprawdopodobniej został zaczerpnięty z portretu Jerzego Wilhelma namalowanego w 1675 r. jeszcze za życia księcia przez Beniamina von Blocka¹⁴. Natomiast wielowierszowy tekst rewersu jest typowo nagrobkowy, gloryfikuje postać zmarłego i ród, którego był ostatnim przedstawicielem, a także podkreśla, że polskie tradycje rodowe były szczególnie silne wśród ostatnich Piastów. Egzemplarz ów należy do najbardziej okazałych w tej grupie, a jego awers godny jest uwagi ze względu na ostry relief, finezję i drobiazgowość wykonania (il. 11). Autorem tego talara jest Samuel Koller, z zawodu złotnik, czynny w latach 1666–1686 na dworze Piastów brzeskich jako nadworny artysta¹⁵.

W zbiorach naszych posiadamy podobny egzemplarz zakupiony od M. Gumowskiego (il. 12). Waga, wygląd kruszcu i rant obiektu kwalifikują go do kopii.

¹⁰ Por. T. Kałkowski: *Tysiąc lat monety polskiej*, Kraków 1981 s. 278–279; autor opisuje inny typ talara trzech braci (Kop. 5352), podkreślając połączenie elementów renesansowych z barokowymi.

¹¹ Kiersnowski: *Moneta...* s. 243.

¹² T. Panfil: *Moneta w kulturze polskiej XVI–XVIII wieku*. [W:] *X Ogólnopolska Sesja Numizmatyczna w Nowej Soli. Pozaekonomiczne funkcje monet*. Poznań 1995 s. 123; por. Kiersnowski: *Moneta...* s. 51–52.

¹³ *Ibidem*, s. 130–131.

¹⁴ A. Więcek: *Medale Piastów śląskich*. Warszawa 1958 s. 42–43.

¹⁵ A. Więcek: *Deje sztuki medalierskiej w Polsce*. Kraków 1989 s. 74.

Na koniec warto podkreślić, że 45,4% monet „legnicko-brzeskich...” w naszym Gabinecie to powojenne nabytki, najczęściej pozyskiwane od oferentów wrocławskich, od E. Piaseckiego, J. Lewandowskiego, M. Malinowskiego, J. Tomaszewskiego. Poważny fragment pochodzi z kolekcji T. Kałkowskiego i M. Gumowskiego. Świadczy to zapewne o wadze, jaką Ossolineum wrocławskie przywiązuje do monety regionalnej.

SKRÓTY

- Fbg - F. Friedensburg, *Die schlesischen Münzen des Mittelalters*, Breslau 1931
Kop. - E. Kopiccki, *Ilustrowany skorowidz pieniędzy polskich i z Polską związanych*, część I, Warszawa 1995
S - K. Stronczyński, *Dawne monety polskie dynastii Piastów i Jagiellonów*, część II, Piotrków 1884

ILUSTRACJE

1. Floren, Wacław I Legnicki (1342–1364), men. Legnica, po 1345 r.
Au, 3,513 g, 19,9 mm
Fbg 168, Kop. 4907; nr inw. C 1417; zbiory lwowskie.
2. Halerz, władca nieokreślony, men. Legnica, 1 poł. XV w.
Ag, 0,260 g, 11,6 mm
Fbg 177, Kop. 8656; nr inw. C 2006; zbiory lwowskie.
3. Halerz, władca nieokreślony, men. Legnica, 1 poł. XV w.
Ag, 0,198 g, 11,1 mm
Fbg 179, Kop. 8657a; nr inw. C 14477; zbiory lwowskie.
4. Halerz, władca nieokreślony, men. Legnica, 1 poł. XV w.
Ag, 0,251 g, 10,9 mm
Fbg 178, Kop. 8657b; nr inw. C 14474; zbiory lwowskie.
5. Halerz miejski, Rupert II (1420–1431), men. Lubin, 1 poł. XV w.
Ag, 0,146 g, 10,5 mm
Fbg 182, Kop. 8668; nr inw. C 14502; zbiory lwowskie.
6. Halerz, Ludwik II (1399–1436), men. Brzeg
Ag, 0,215 g, 12,0 mm
Fbg 173, Kop. 4910; nr inw. C 3475; zbiory lwowskie.
7. 3 krajcary (klipa), Jerzy Rudolf (1621–1652), men. nieokreślona, 1622 r.
Ag, 1,495 g, 20,0/19,8 mm
Fbg 1626, Kop. 5230; nr inw. 4304; zbiory lwowskie.
8. Talar, Jerzy III, Ludwik IV i Chrystian (1639) 1653–1663, men. Brzeg, 1658 r.
E-W Eliasch Weiss, wardajo 1657–1673; serce z przekrzyżowanymi hakami – znak Chrystiana Phalera zarządcy mennicy brzeskiej 1651–1664
Ag, 28,404 g, 44,2 mm
Fbg 1768, Kop. 5357; nr inw. C 2054; zakup w 1955 r. od nieznanego oferenta.
9. Denar, Bolesław IV Kędzierzawy (1146–1173), men. nieokreślona, 1157–1166
Ag, 0,341 g, 15,2 mm
S. 58g, Kop. 57i; nr inw. C 33; zbiory lwowskie.
10. 3 krajcary pozłoczone, Jerzy III, Ludwik IV i Chrystian (1639) 1653–1663
men. Brzeg, 1656 r.
serce z przekrzyżowanymi hakami – znak Chrystiana Phalera
Ag, 1,513 g, 20,7 mm; moneta uszczerbiona
Fbg 1727, Kop. 5317; nr inw. C 11110; zakup w 1968 r. od Ludwiki Mazur z Wrocławia.
11. 1 i 1/2 talara okolicznościowego z okazji śmierci, Jerzy Wilhelm (1672) 1673–1657
men. Brzeg, 1675 r.
S K Samuel Koller, 1657
Ag, 33,647 g, 53,3 mm
Fbg 1973, Kop. 5525; nr inw. G 511; zbiory lwowskie.
12. Kopia 1 i 1/2 talara okolicznościowego z okazji śmierci, Jerzy Wilhelm (1672)
1673–165, men. Brzeg, 1675 r.
40,815 g, 53, 6 mm; nr inw. G 2070; zakup w 1966 r. od M. Gumowskiego.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

